

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII Dizi-Sayı: 33^a

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E HATIRAT
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI
I. CİLT

Hatırat
(Kökler, Kaynaklar ve Metodik Yaklaşımlar)

Editör
Musa GÜMÜŞ

ANKARA, 2022

Tarih Yazımında Hatıratın Önemi

Ahmet ŞİMŞEK*

Önce söz vardı...

Giriş

Tarihçilik zor zanaat... Geçmişin bilgisiyle ilgilenen tarihçiler, az önce yaşanmış geçmişini bile tam manasıyla kavrama ve sunma imkânından mahrumdur. Gerek söz gerekse yazı, bunu yapabilmemize tam anlamıyla fırsat sunamaz. Öncelerinin sözsöz imkânlarla aktarılan geçmiş bilgisinde olduğu gibi her bir gerçeği her ele alış ve sunma teşebbüsünde pek çok ayrıntı kaybolur. Her zaman, bazı genel temsiller üzerinden bir geçmiş tasviri yapılabilir. Oysa gerçek, ayrıntılarıyla anlamlıdır. Burada Akçura'nın tespitini paylaşmak, tarihsel gerçeğin aktarılması ve temsilini anlamak adına son derece uygun düşer:

"...Mehazların tahlil ve tenkidıyla toplanan vakıaları, şimdi mantıklı bir teselsülle sıralayıp, vakıaların taalluk ettiği muayyen zamanı olduğu gibi yaşatmak lazımdır. Bunun ne kadar müşkül olduğunu anlamak için, kendinizin fail veya şahit olduğunuz hakiki vakıaları, vukuundan bir müddet sonra nakil ve hikâye etmek istediğiniz zaman uğradığınız zorluğu düşününüz... Şahadetinizi, enfüsü (sübjektif) unsur hiç karıştırmadan, tam olup geçtiği gibi, şey'i (objektif) bir surette söyleyebilir misiniz?"¹

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

¹ Yusuf Akçura, "Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar ve Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekâleti, İstanbul 1932, s. 587.

Akçura'nın da kastettiği gibi tarihsel gerçeğin tam temsili, söz konusu olamamaktadır. Bir de buna eskilerin deyimi ile "*hafızayı beşer; nisyan ile maluldür*" eklenince salt hatırlamaya dayanan bir geçmiş inşası büsbütün zora girmektedir. Ancak bu durum ne gerçeklik arayışındaki biliminsanlarının çabalarını ne de geçmişin gerçekliğini sunmaya çalışan tarihçilerin gayretlerini değersiz kılmıyor.

Bu çalışmada hatırat eserlerinin tarihyazımı açısından önemini tartışmaya çalışacağım. Bunu üç aşamada yapacağım. Bunlardan ilki tarihyazımının zamana-döneme göre farklılaşan konu ve tarz değişikliği çerçevesinde anlatının bu süreç içindeki yeri/rolü üzerinde özetle durmak. İkincisi hatırat eserlerinin, geçmişin gerçekliğini temsil kabiliyetlerinden hareketle tarihyazımı için imkân ve sınırlılıklarına değinmek. Üçüncüsü de güncel tarihyazım tarzlarında geline nokta modern tarihçiliğin bir nevi görmezden geldiği metnin merkezinde ortaya çıkan yeni yönelimlerle tarihyazımının hatırata verebileceği yeri önermek.

Dünya'da Tarihyazımında Önemli Dönüşümlere Kısa Bakış²

Mit ve destansı anlatımlarla başlayan geçmişi anlatma/anlama işi, Herodotos'la tanrısal olandan insanın yapıp ettiklerine odaklanarak, «tarih» (historia) adı altında incelenmeye başlamıştır. O zamandan bugüne tarihyazımının süreç içinde hem yazım kaygıları hem de yazım tarzı açısından farklılaştığı bir vakadır. Bu durum, ortaçağda dinlerin etkisiyle daha çok kronik biçimli eserlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu geniş dönemde Kroniklerin her biri yazım açısından farklılıklar içerse de genelde bir kurumun (kilise kronikleri) tarihsel kayıtlarını, kahramanların (sultanlar, hükümdarlar) başarılarını dinsel bir perspektif ve anlatımla sunma çabasıdır. Bu durum, Avrupa'da yaşanan Rönesans'la farklılaşmaya ve daha seküler bir kulvara girmeye başlar. İtalyan Machivelli'nin tarihyazımı ile başlayan yeni süreçte asıl değişim Aydınlanma sonrasındadır. Batı'da Aydınlanma'dan önce tarih, tecrübelerin içinde toplandığı bir pota olarak görülür. Doğu'da ise vakanüvis, "*tarihi olaylardan örnek göstererek nasihat*" verirdi. Aydınlanmayla birlikte, insanoğlunun tarihi yazarken birincil kaynağı kendi tecrübeleri olmuştur. Bu dönemde tarih, Gibbon'un meşhur "Roma İmparatorluğunun Düşüşü" adlı eserinde olduğu gibi akılcı temellere oturtulmaya çalışılır.

Bilindiği üzere tarihçilik, akademik bir alan olarak kabul edilene kadar, hem Batı'da hem Doğu'da, üslubu bakımından edebiyat içinde yer alır. Bu

² Konuyla ilgili ayrıntılı okuma için bkz. Ahmet Şimşek, (Ed.), *Dünyada Tarihçilik*, Pegem A Yayınları, Ankara 2017.

dönemde kişisel perspektifler çerçevesinde günü gününe tutulan notlardan, hatıralardan hareketle yazılan, tecrübelerin aktarıldığı bir paylaşım alanıdır. Tecrübelerin aktarımı, bu alanın içine tanıklıkların girmesine neden olur. Bu görünümüyle olayların aktarıldığı bir anlatı eseri olmaktan ileri gitmeyen tarihyazımı, tecrübelerin aktarımını öngören hatırat türüyle iç içe geçmiş durumdadır. Kişi geçmişteki olayları anlatarak bir yandan tarihi yazarken öte yandan tanıklıkları, izlenimleri, gözlemleri çerçevesinde kişisel tarihini de gözler önüne sermiş olur.

Dünyada tarihyazımında hem içerik hem de tarz olarak “kırılma”, Fransız İhtilali sonrasında rastlar. Malum olduğu üzere ulus-devlet fikrinin ön plana çıkmasıyla birlikte “ulusun en eski ve şanlı tarihini yazma” çabası, başta Fransız ve İngiliz tarihçiler olmak üzere Alman literatüründe kendini gösterir. Bu durum Alman ve Fransız tarihçilerin ayrı ayrı yürüttükleri çalışmalarla akademik tarihçilik ortaya çıkmaya başlar. Akademik tarihin özellikle “üst-anlatıyı” ulus devletlerin tarihi üzerinden kurması, resmi belgelere atıf yapması, belge inceleme ilişkin iç ve dış tenkidi getirmesi yeni bir çalışma yöntemine işaret eder. Banner’ın söylemiyle (2018), bu dönemde ulusal tarihçiler, ulusların sahip oldukları imgeyi bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde şekillendirerek, ulusal kimliğin siyasetinin bitmeyen “dramlarında” büyük ölçüde saklı “oyuncuları” haline gelmişlerdir. Bu durum tarihin insaniliği ve gerçekliği tartışmalarını doğurmuştur.³

20. yüzyılda yaşanan iki büyük dünya savaşında insan kayıplarının kitlesel olması, bilim alanı kadar sosyal bilim alanlarının da sorgulanmasını sağlamıştır. Bu çerçevede özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası işbirliği ve dayanışma fikrinin ön plana çıkması kadar, mevcut modern paradigmaya getirilen kökten eleştiriler yeni yazım türlerine neden olmuştur. 1960’lı yıllarda metin temelli eleştiriler gerçekliğin inşa ve temsilinde dilin sınırlılıkları üzerinde durmuştur. Yapısalcı ve Postyapısalcı yaklaşımlar, metinsellik ve anlatıyı ön plana çıkarırken akademik tarihçilerin çoğunlukla gözardı ettikleri diğer yazınsal türlerin gerçekliği aktarımındaki durumları yeniden gündeme gelmiştir. Bunlardan Yeni Tarihselci yaklaşım olarak tarif edilen kuram, geçmişin gerçekliğini şimdiki zamanda inşa ve temsili dilsel sınırlılıklarını öne sürerek, aslında tarihsel metinler gibi edebi metinlerin de gerçeğin temsiliinde benzer imkâna sahip olduğunu, hatta edebi metinlerin estetik ve sanatsal olması yönüyle tarihçi metinlerinden daha üstün oldukları gibi bir söylemi benimsemiştir. Buna

³ James M. Jr. Banner, “Why Historians’ Memoirs are So Valuable”, *Historians/History*, *Weekly Standard*, <https://historynewsnetwork.org/article/151883>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

paralel olarak 1970'lerin başında ortaya çıkan hafıza çalışmaları yükselişe geçmiştir. Bunun birçok nedeni vardı. Holokostu 'hatırlama görevi' fikri hiç şüphesiz 1960'ların yeni toplumsal tarihinin bir kısmı gibi bir rol oynamıştır. Bunun yanında tarihsel yöntemdeki Pozitivist paradigmanın yerine "kültürel dönüş"ün etkili olmaya başlaması da dikkate değerdir.⁴ Bütün bu gelişmeler, geçmişin gerçekliğini bireysel ve toplumsal yeniden anlamak adına hatıratları yeniden gündeme taşımıştır.

Tarih ve Hatırat

Tarih, bilindiği gibi tek bir insanın kaydı değil, tüm insan faaliyetlerinin çok yönlü sonucuna odaklıdır. Bu açıdan, tarihin anlamını doğru bir şekilde tanımlamak için her katılımcının belleğine ve değerlendirmesine ihtiyaç vardır. Ancak bu mümkün değildir. İşte bu sorunu çözmek için hatırat etkili bir alternatif olabilir. Belli bir konuda yazarın hafızasını, değerlendirmesini, duygularını içeren hatıratlar, bize belli tarihsel olaylar ve figürler için tabiri caizse bir "pazıl parçası" verebilir.

Peki, Nedir Hatırat?

Hatırat, yazarın kendi hayatıyla birlikte tanık olduğu toplumsal olaylar hakkında bilgi sunarak, onların bir perspektiften anlaşılmasına katkı sağlayan metinlerdir. Burada tarihsel gerçeklik, yazarının duygu, düşünce ve hayal dünyasından yansıyarak kişisel bir gerçekliğe dönüşür. Anlatılan olaylar, tanıtılan şahsiyetler, tasvir edilen mekânlar yazarın bakış açısıyla metne yansır. Hatırat yazarı, bazen unuttuğu olayları kendi hayal gücüyle tamamlayabilir. Bazen de kendini aklama, savunma ve ön plana çıkarma gibi nedenlerle, yaşadıklarını gerçekten farklı bir hale dönüştürerek metnine aktarabilir.⁵

Hatıratın bir yandan gerçekle diğer yandan kurgu ile bağı, benzer forma sahip diğer yazın türleriyle zaman zaman karıştırılmasını beraberinde getirir. Hatırat, gerçekçi doğruluk ve kronolojinin önemini kişisel görüşten biraz daha ağır olduğu bir otobiyografik yazı türüdür. Bununla birlikte, anlatıcı aslında olaydan sonra belirli bir olayı tasvir ederken, tarihsel arka ihtimal olasılığı da vardır. Bu tür bir hatırat, gazetecilik ve röportajdan büyük ölçüde etkilenmiştir. Gazetelerden, mektuplardan ve diğer doğrulanabilir harici kayıtlardan alıntılar bu hatıratı özgün kılar. Hatırat, sadece konunun kendi hikâyesini anlatmakla kalmaz aynı zamanda yazarın zamanının hikâyesini de belgeler.⁶

⁴ Adam Timmins, "Review of Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject, (review no. 1470), <http://www.history.ac.uk/reviews/review/1470>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

⁵ İbrahim Özen, "Hatıratın Hikâye ve Roman Türüyle İlişkisi", *TÜBAR*, Sayı: XLI, 2017, s. 234.

⁶ Chang Woo Jung, "Memoirs as Historical Sources", *Korean Minjok Leadership Academy Internatio-*

Yazım sürecinde hatırat yazarı, kendilerini etkileyen geçmişin anlamı üzerinde derin bir değerlendirme yapar. Bu süreçte hatırat konuyla ilgili daha özgül bir bakış açıları sunarken, makale ve hatta günlükler genellikle bu tür ayrıntılı perspektiflere sahip değildir. Bu durum, hatıraları ayrıntıyı sunmaları bakımından önemli bir tarihsel kaynak haline getirir.

Her bir hatırat, farklı tarihci tarafından tutulmuş bir kayıt gibidir. Bunların bir araya getirilerek okunmasıyla konu hakkında tarihsel olayların görece daha iyi anlaşılmasına imkân sağlanabilir. Kaldı ki tarih ve hatırat geniş anlamda birbirilerini karşılayabilirler. Özünde tarih gibi hatırat da geçmişin gerçeklerini sunma çabasındadır. İki form da anlatı ve hikâye söyleme sanatları içermesine rağmen hatıratı kişisel tarih oluşturur, tarih ise bir çeşit genel hatıratı sunar.⁷

Hatıratlar, ele aldığı dönemi bireysel bir bakış açısıyla yansıtmanın yanında, olaylar ve kişiler etrafındaki izlenim ve değerlendirmelerle iç dünyaya yolculuk yapma, yani insan gerçeğine ulaşma fırsatı sunarlar. Yaşanan olayların insan zihninde bıraktığı izlerden oluşan hatırat, geçmişteki «yaşanmış»ı yansıtmaya isteği ön plandadır. Kendini dış dünyaya göre konumlandıran yazar, kendi perspektifinden yaşadıklarıyla ve gözlemledikleriyle ilgili bir anlamda intibalarını dikkate alır. Her ne kadar tuttuğu günlük ve notlar, yazdığı mektuplardan yararlı olsa da burada en önemli kaynak hafızasıdır. Dolayısıyla yazarın bazı bilgileri unutması yanında bazılarını abartarak sunması söz konusu olabilir.

Hatıratla günlük (ruzname), otobiyografi, gezi yazısı, biyografi ve kurmaca çoğu eserde içiçe geçtiği için çoklukla karıştırılsa da hatırat eserlerinin yaşanan olayın üzerinden zaman geçtikten sonra genelde bir oto-anlatımla bir tür paylaşım olduğu bilinir. Hatıratların yazarın dış dünyaya göre kendini konumlandırması nedeniyle bazen olası itirazlara karşı bir tür kendini güvenceye almak için romanımsı isimlerle anılması da söz konusudur. Bu durum kendini değerli kılmak ya da bir suçlamaya karşı kendini savunmak amacıyla kurmacaya yönelmesi biçiminde de gerçekleşebilir. Sabiha Sertel *Roman Gibi* (1969), Halide Nusret Zorlutuna *Bir Devrin Romanı* (1978) ve Kerime Nadir, *Sisli Hatıralar* (1967) gibi kurmaca görünümlü hatıratlar bunlardandır.

nal Program, Term Paper, Seminar History of Historiography, (December 2010), <https://www.zum.de/whkmla/sp/1112/jcw/jcw1.html>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

⁷ Hampl ve May, 2008 akt. Ali Altıkulaç, Emine Güntepe Yeşilbursa, “Tarih Araştırmacılarına Göre Hatıratların Tarihsel Değeri”, *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Sakarya, 25-27 Haziran 2014, s. 162.

Geçmişin bilgisini sunan bir yazım türü olarak hatıralar konusunda Türkçe literatürün zenginliği ortadadır. Örneğin “Çanakkale Cephesi İle İlgili Türkçe Yayınlanmış Günlük, Hatırat ve Mektupların Bibliyografyası» adlı çalışmada ilgili 162 adet günlük, anı, hatırat, mektup türündeki esere yer verilmiştir.⁸ (Arıker, 2015). Bu durum Çanakkale Savaşları ve cephesi konusunda tarih eserlerinin yanısıra büyük bir ayrıntılı veri zenginliği sağlamaktadır.

Türkçede hatıratı bir tarihçi gözüyle okumaya ilişkin çok sınırlı örnekler vardır. Bunlardan, aynı tartışmanın devamı olarak tarihçi ve sosyal bilimcileri eserler vermeye iten Torosyan tartışmasıdır. İlki, tarihçi Hakan Erdem tarafından *Gerçek ile Kurmaca Arasında Torosyan*’ın Acayip Hikayesi adıyla yayınlanmış telif-kritik eserdir. Diğeri ise konuya ilişkin makaleleri derlemiş olan, sosyal bilimci ve dil uzmanı Bülent Somay’ın, *Tarih, Otobiyografi ve Hakikat: Yüzbaşı Torosyan Tartışması ve Tarih yazımı* başlıklı kitabıdır.⁹

Hatıratlar ve Güvenilirlik

Tarih alanında hem kaynak hem de üretilen eser bağlamında kökten bir güvenilirlik sorunundan hareket edildiği bilinir. Kaynağın türü ne olursa olsun her zaman bilinçli ya da bilinçsiz bir yanıltma olasılığının varlığı, tarihsel bilgi üretim sürecinde kritiği odağa yerleştirmiştir. Hem kaynakların hem de bu kaynaklardan veri elde edilerek oluşturulan eserlerin mutlaka bir yaratıcı/yazarının varlığı bunu zorunlu kılmaktadır. Bu noktada Tosh’a kulak vermek durumu özetlemesi bakımından mümkündür:

“Şüphesiz ki bir kaynağın güvenilirliğini en çok etkileyen, yazarın niyetleri ve önyargılarıdır. Gelecek kuşaklar için yazılmış anlatılar özellikle zan altındadır, bunlarda döneme ilişkin genel bir izlenim yaratma eğilimi bulunur. Kaynak her ne kadar anında ve yetkili bir ağızdan yazılmış olsa da, gerçeği her türlü ciladan arındırarak sunma arzusuyla yazılan çok az metin vardır. Görülmüş, duyulmuş veya söylenmiş bir şey hakkında dosdoğru bir bildirim gibi gözüken bir belge pekala taraflı olabilir; ister derinlere kök salmış ön yargıların ifadesi olarak bilinçsizce olsun, ister okuru memnun etme veya etkileme yönünde maksatlı bir kaygıyla olsun. Diğer taraftan taraflılığı bir kez saptadıktan sonra, söz konusu belgeyi hemen

⁸ Samet Arıker, “Çanakkale Cephesi İle İlgili Türkçe Yayınlanmış Günlük, Hatırat ve Mektupların Bibliyografyası”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, Sayı: 21, s. 528-538.

⁹ Sibel Yalı, “Gerçek ile Kurmaca Arasında Torosyan’ın Acayip Hikâyesi”, *Tarih Kritik*, Cilt: 3., Sayı: 3., 2017, s. 46-50.

çöp sepetine yollamamak gerekir. Büyük ihtimalle bu taraflılığın kendisi de tarihsel açıdan önem taşımaktadır.”¹⁰

Hatıratın tarihyazımında kaynak olarak kullanımı akademik tarihçiliğin her zaman endişeyle karşıladığı bir durum olmuştur. Özellikle yakın dönem tarihçileri, hatırat eserlerinin “haklı” olarak belgelerin dile getirmedikleri pek çok insani ilişki biçimini ve yaşanmışlığı sunması yönüyle önemli olduğunu düşünürken, içerme ihtimali yüksek manipülasyonları açısından da güvenilmez bulmuşlardır. Tarihçiler için hatırat eserlerinin, genel olarak öznel çalışmalar olarak görüldüğü, bunun yanı sıra hatırat yazarının kendi duygularından, ideolojik ve düşünsel özelliklerinden sıyrılamayacağı, tarihi kaynak olması amacıyla yazılsa bile öznel yargılar içerebileceğini, fakat her ne kadar kişisel değerlendirmeler içerse de bilgilerin güvenilirliğinin hatırat yazarının güvenilirliğine bağlı olduğu belirtilmiştir.¹¹

Nasıl Yararlanmalıdır?

Bu soruya, hatıratlar konusunda Türkiye’de otorite kabul edilebilecek, akademisyen tarihçi Ali Birinci’nin sözleriyle cevap vermek uygun düşecektir. Ona göre öncelikle her bir tarih metninde olduğu gibi yazarı iyi tanınmalı, hangi sebeplerle, nasıl yazdığı analiz edilmelidir. Sonrasında, elde bulunan metnin asıl nüsha olup olmadığı araştırılmalıdır. Metin dikkatlice okunarak yazarın ilgili metinde açık veya gizli bir hedefi olup olmadığına dikkat edilmelidir. Sadeleştirilmiş veya seçme yapılmış hatıratlar yanıltıcıdır. Bu sebepten ona atıfta bulunmak usulsüzlüktür. Burada tarihçi başkalarının yorumladığı metni yorumluyor demektir ki işin garabeti ortadadır.¹²

Hatıratların kaynaklığıyla ilgili diğer bir konu, hatırlayan olarak yazarın hafızasının niteliği ve hatırlama yeteneğine ilişkin duyulacak gereksiz güven tehlikelidir. Malum oluğu üzere hiç kimse uzun zaman önce olmuş bir olay hakkında bir hatıra açıklamasının geçerliliğinden emin olamaz. Ayrıca, hatıralara yalnızca belirli tarihsel olaylarla sınırlı olan kişilerin sınırlı bir kısmına erişebiliyorsak, bunun manipüle edilmiş bilgi olasılığı vardır. Başka bir deyişle, tarihçi hatıratı bunları dikkate almadan yararlanırsa bu durum geçmişin gerçekliği için tam bir “zehir” olabilir.

¹⁰ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, (Çeviren: Özde Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 63.

¹¹ Altıkulaç- Yeşilbursa, s. 162-167.

¹² Ali Birinci, “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri”, ADTYK, 1999, Online: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-41/hatirat-turunden-kaynakların-tarihi-arastırmalarda-ki-yeri-ve-degeri>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Sonuç

Yinelemek gerekirse tarihyazımında konu seçenekleri gibi gerçeği temsil ya da yeniden inşa imkânlarından kaynaklı yazım tarzları süreç içinde değişim göstermiştir. Geleneksel tarihçilik kronikler üzerinden genelde sıralı kayıtları ve edebi bir anlatımı içermiş, modern tarihçilik ise nesnellik vurgusuyla geçmişin yeniden inşasına yönelmiştir. Geçen yüzyılın ikinci yarısında sosyal bilimlerin alanındaki paradigma değişimine karşın tarihçilerin duruşları, tarih alanını metinsel bir incelemeye indirgeme çabalarına cevaplar içerse de tarihçiliğin metin inşası ve anlatıdan bağımsız olamayacağını ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede geçmişin bilgisini barındıran her türlü metinsel eser yeniden dikkatleri üzerine çekmiştir. Hatıratlar da bunlardan biridir.

Hatıratlar, yazarın hayatının vurgularına odaklanan çok özel bir türdür. Bazı hatıratlar geçmişin gerçekliği üzerine özgün bir açıklama ve yorum sağlayabilir. Bu bakış açısından hareketle, hatırat eserlerinin yazıldığı dönemdeki tarihsel olay ve durumları daha iyi anlamlandırmak için kaynak olarak kullanılması önerilebilir. Ancak, tarihçilerin her metinsel kaynaktan biraz daha çok hatıraların objektifliği konusunda dikkatli olmaları beklenmektedir. Zira bazen hatıralardaki önyargı, okuyucuları yanılsaya yönlendirebilir. Hatıraları, ne bütünüyle sorunlu (hatta tehlikeli) görmek ne de (aslında diğer kaynaklarda da durum benzerdir) güvenilir bir kaynak kategorisi olarak tanımlamak yerine doğruluğunu başka kanıtlarla desteklemek ve bunu yaparken de “adil perspektifi” korumak gerekir. Bu da konuyla ilgili mümkün olduğunca çok hatıratı ve diğer kaynağı kontrol ederek mümkündür.

KAYNAKLAR

Akçura, Yusuf, "Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar ve Müzakere Zabıtları*, s. 577-607, Maarif Vekâleti, İstanbul 1932.

Altıkulaç, Ali- Emine Yeşilbursa, "Tarih Araştırmacılarına Göre Hatıratların Tarihsel Değeri", *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, Sayı: 162-167., 25-27 Haziran, Sakarya, 2014.

Arıker, Samet, "Çanakkale Cephesi İle İlgili Türkçe Yayınlanmış Günlük, Hatırat ve Mektupların Bibliyografyası", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 21., s. 528-538., 2015.

Banner, James M. Jr., "Why Historians' Memoirs are So Valuable", *Historians/History, Weekly Standard*. <https://historynewsnetwork.org/article/151883>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Birinci, Ali, "Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri", *ADTYK*, (1999), Online: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-41/hatirat-turunden-kaynaklarin-tarihi-arastirmalardaki-yeri-ve-degeri>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Jung, Chang Woo, "Memoirs as Historical Sources", *Korean Minjok Leadership Academy International Program, Term Paper, Seminar History of Historiography*, (December 2010), <https://www.zum.de/whkmla/sp/1112/jcw/jcw1.html>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Özen, İbrahim, "Hatıratın Hikâye ve Roman Türüyle İlişkisi", *TÜBAR*, Sayı: XLI., s. 233-255., 2017.

Timmins, Adam, "Review of Memory and History: Understanding Memory as Source and Subject, (review no. 1470), <http://www.history.ac.uk/reviews/review/1470>, 27.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Yalı, Sibel, "Gerçek ile Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acayip Hikâyesi", *Tarih Kritik*, Cilt: 3., Sayı: 3., s. 46-50., 2017.